

PRIPADANJE BEZ VEROVANJA I POZNAVANJA

U svojoj knjizi iz 1994, sociolog religije Grejs Dejvi je uvela termin „verovanje bez pripadanja“ kojim je objašnjavala raskorak između izjašnjavanja o pripadnosti određenoj veroispovesti i neospornog pada verske prakse i posećivanja crkava koje su pokazivale statistike. Dugo se smatralo da je u modernim društvima proces opadanja verskih uverenja i prakse nepovratan. Danas mnogi sociolozi religije pa i G. Dejvi zastupaju stav da nije u pitanju nestajanje verskog života već njegovo mutiranje, tj. da „sveto i dalje postoji, ali ne nužno u tradicionalnom obliku“. Pored „verovanja bez pripadanja“ govori se sve više i o „pripadanju pre verovanja“ ali i o „pripadanju bez verovanja“. Neki ljudi ne pripadaju crkvi ali se identifikuju kao hrišćani i drže se uverenja koja su manje ili više u skladu s uverenjima onih koji joj pripadaju. Drugi se izjašnjavaju kao pripadnici crkve iako nisu sigurni da li veruju, u šta veruju ili šta su osnovna načela vere.¹ Anketa *Novosti iz prošlosti: Poznavanje istorije i stavovi građana prema događajima iz prošlosti*, omogućava da se pronađe odgovor na pitanje na kakvim se osnovama zasniva nacionalna i konfesionalna identifikacija,² tj. da li povećana religioznost građana Srbije počiva na ozbiljnijem poznavanju istorije hrišćanstva i istorije srpskog pravoslavlja ili je ona posledica političke manipulacije, društveno-političke klime i uticaja medija.

Pripadanje bez verovanja

Zahtevi da se religiji vrati mesto u društvu koje joj pripada mogli su se čuti u većini zemalja Istočne Evrope mnogo pre kraja osamdesetih godina. Opšti

1 G. Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging (Making Contemporary Britain)*, Oxford-Cambridge 1994, s. 94; W. A. Arts, L. Halman, *European values at the turn of the millennium*, 7, Leiden 2004, s. 310.

2 Konfesionalna samoidentifikacija uz verovanje u Boga i religijsku samoidentifikaciju spadaju u oblike tradicionalne religioznosti. Konfesionalna identifikacija je širi pojam od religioznosti i znači priznavanje i pristajanje uz konkretnu veroispovest bez obzira na ličnu (ne)religioznost. „Primeru radi, većina Srba će kazati da je pravoslavna, da se identifikuje sa konfesijom „dedova i očeva“, iako većina njih nije lično religiozno niti aktuelno vezana za crkvu.“ D. B. Đorđević, „Religije i veroispovesti nacionalnih manjina u Srbiji“, *Sociologija*, Vol. XLVII, 3, 2005, s. 193–212.

porast nesigurnosti u sistem, duboka politička i ekonomska kriza, unutrašnji nemiri među intelektualcima koji su zahtevali više slobode u svim aspektima društvenog života, ponovno ispitivanje prošlosti, izvršili su uticaj na opadanje sekularnosti pre nego što je sistem počeo da se raspada. Javni interes za verska pitanja i javni prestiž religije dodatno je porastao uklanjanjem državne kontrole. Pored toga, kraj socijalizma ostavio je za sobom ideološki vakuum. Procesi globalizacije i društvenih promena u većini zemalja Istočne Evrope i nekadašnje Jugoslavije, koji su morali da budu sprovedeni u relativno kratkom periodu, doveli su do niza neželjenih posledica za većinu stanovništva. Ovi procesi su proizveli promene u sistemu vrednosti, naročito u pogledu odnosa između pojedinca i društva, slobode i sigurnosti, ideologije i pragmatizma, itd. U zapadnom mentalitetu i kulturi ove promene je promovisao protestantizam, dok su u većini balkanskih zemalja one morale biti izvedene bez pomoći i posredništva ideologije koja bi ih učinila bliskim regionalnim kulturama.³ Bez takvog posredništva nove demokratske vrednosti doživljavane su manje ili više kao nešto uvozno i nametnuto. Političke elite u nekim istočno-evropskim zemljama (u Srbiji sa zakašnjenjem i delimično), u velikoj meri su prihvatile prozapadnu i proevropsku orijentaciju pa je Pravoslavna crkva iskorišćena kao institucionalni subjekt koji je služio kao medijum za strahove i nezadovoljstva prouzrokovana društvenim promenama.⁴ Religija je postala duhovno i institucionalno utočište i sredstvo za zaštitu lokalnog identiteta, lokalnog etnosa i države, regionalne civilizacije i kulturne zone, uz snažno prisustvo kulturoloških matrica prošlosti i ponovnog otkrivanja religijskih osnova nacionalnih kultura. Mada su uzroci povratka religije bili slični, uticaj ovog trenda bio je različit u zemljama Balkana i Rusiji.⁵ Sociolozi su to nazvali procesom „retradicionalizacije“⁶ ili „deprivatizacije.“⁷

Iako je proces porasta religioznosti i rasta popularnosti crkve bio snažno prisutan u celoj Istočnoj Evropi,⁸ četrdeset godina vladavine komunizma ostavilo

3 N. Bogomilova, „The Religious Situation in Contemporary Bulgaria, and in Serbia and Montenegro: Differences and Similarities“, *Religion in Eastern Europe* XXV, 4, 2005, s. 1–20.

4 Neka novija istraživanja pokazala su međutim da veća ideološka sloboda, merena većom društvenom ulogom crkve, ne mora uticati na sreću pripadnika društava u tranziciji. O. Lelkes, „Tasting freedom: Happiness, religion and economic transition“, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 59, 2, 2006, s. 173–194.

5 N. Bogomilova, *n. d.*, s. 1–20.

6 M. Blagojević, „Desecularization of Contemporary Serbian Society“, *Religion in Eastern Europe* XXVIII, 1, 2008, s. 37–50.

7 J. Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago 1994, s. 5.

8 E. Cohen, K. Kanev, „Religious Freedom in Bulgaria“, *Journal of Ecumenical Studies*, 36, 1–2, Winter-Spring 1999, s. 243–264; A. Mungiu-Pippidi, „Church and State in Eastern Europe: The Ruler and the Patriarch: The Romanian Eastern Orthodox Church in Transition“, *East European Constitutional Review*, Spring 1998, Vol. 7, No. 2, s. 85–91.

je ipak nasleđe dubokog nepoznavanja religije. Neki izuzeci postojali su u pojedinim zemljama, ali u mnogim slučajevima vernici su imali slabe predstave o osnovama svoje vere. Oni nisu poznavali osnovno učenje crkve, nisu umeli da se ponašaju u verskim objektima i sl. Posle dugog „boravka u egzilu“, kako kažu neki teolozi, podrazumevalo se da će reintegracija vernika biti dugotrajan proces sa neizvesnim ishodom.⁹

Prisustvo u dnevnoj politici, tesna povezanost sa institucijama vlasti, civilnim i vojnim, i medijska pozicija stvorili su povoljne uslove za realizaciju strateških pozicija Crkve. Nije bila retkost da im državni organi nude zakonske privilegije koje su išle mnogo dalje od onoga što je uobičajeno u zapadnoevropskim državama.¹⁰ „Uglavnom mirna i demokratska revolucija u Centralnoj i Istočnoj Evropi 1989. iznenadila je crkve. One su morale da se suoče s novim i brzim prelazom sa autoritarne vladavine u višestranačku, pluralističku demokratiju. Međutim, kada je euforija mirne revolucije počela da bleđi, organizovano hrišćanstvo u Istočnoj Evropi je moralo da se suoči sa ključnim zadatkom definisanja svoje pozicije u novom demokratskom kontekstu. To se pokazalo kao bolan i težak posao koji je zahtevao intelektualne sposobnosti koje je bilo teško pronaći unutar postojećih verskih elita.“¹¹ Crkva je postala stalni javni glas i jak zagovornik verskih rešenja različitih civilnih problema.¹² Istovremeno, levi intelektualci u mnogim od ovih zemalja optuživali su crkvu da predstavlja glavnog protivnika progressa i napretka ka demokratiji ili bar njenog najnazadnijeg učesnika.¹³ „Popularna percepcija je da je organizovano hrišćanstvo u zemljama poput Rusije ili Poljske još uvek u opasnosti da stane na stranu konzervativnih, antimodernizatorskih, nacionalistički orijentisanih snaga. Crkve se vide ne kao neko ko radi na opštoj obnovi već kao

---

9 S. P. Ramet, „A Checklist of Issues to Track“, *East-West Church and Ministry Report*, 2, 1994, s. 2–3.

10 T. Bremer, „Crkva i civilno društvo: pogled iz rimokatoličke perspektive“, u: *Hrišćanstvo i evropske integracije*, Beograd 2003, s. 115–125; J. Kuznicki, „Separation of Church and State“, *The Encyclopedia of Libertarianism*, 2008. SAGE Publications 2009. URL: http://sage-reference.com/libertarianism/Article_n280.html; A. C. Pogaceanu, „Du 'Retour de l'Orthodoxie' dans la Roumanie post-communiste“, *L' autre Europe*, No. 36–37, s. 117–162.

11 A. Szostkiewicz, *Religion after Communism: Churches stumble in Eastern Europe*, <http://www.thefreelibrary.com/religion+after+communism%3A+Churches+stumble+in+Eastern+Europe.-a056954974>

12 C. Jordachi, „Politics and Inter-Confessional Strife in post-1989 Romania: From Competition for Resources to the Redefinition of National Ideology“, *Balkanologie*, Vol. III, No. 1, Septembre 1999, s. 147–168; I. Bria, „The Orthodox Church in the post-communist Eastern Europe – Turn to God – Rejoice in Hope“, *Ecumenical Review*, April 1998.

13 A. Mungiu-Pippidi, „The Ruler and the Patriarch: The Romanian Eastern Orthodox Church in Transition“, *East European Constitutional Review*, Spring 1998, Vol. 7, No. 2, s. 85–91.

neko ko radi za obezbeđivanje svojih socijalnih i političkih interesa. U zemljama gde nijedna religija ne dominira, zabeleženo je više pozitivnih činilaca. Tako izgleda da u Češkoj, Mađarskoj i Istočnoj Nemačkoj ima manje slučajeva zloupotrebe religije u političke ili šovinističke svrhe i da su pokazale više ohrabrujućih primera da religija zaista služi opštem dobru i da deluju u pravcu moralne obnove.¹⁴ Da je to tačno pokazalo je istraživanje sprovedeno u preko 20 zemalja Centralne i Istočne Evrope za period od 1990–2001. godine. Iako su konstatovane velike razlike u stepenu religioznosti u pojedinim post-komunističkim društvima, religioznost je u većini bila snažnije prisutna među starijom generacijom, ženama, manje obrazovanim i manje bogatim; veće verske slobode bile su povezane sa nižim, a ne višim nivoima religioznosti; multikonfesionalne post-komunističke zemlje pokazale su veći stepen sekularnosti, od onih u kojima je religija bila homogenija; u onim zemljama u kojima su postignuti uspešniji rezultati tokom tranzicije i u kojima je došlo do povećanja životnog standarda, podizanja nivoa obrazovanja i zdravstvene zaštite, religija se ispostavila manje važnom za građane a sloboda bogoslužjenja je proširena kao deo ljudskih prava i demokratske liberalizacije; u siromašnijim i manje razvijenim postkomunističkim društvima, religija je ostala vitalna sila u životima ljudi i autoritarne države su nastavile da ograničavaju verske slobode kao i ljudska prava u drugim oblastima.¹⁵

Uz izvesne specifičnosti procesi slični onima u ostalim zemljama Istočne Evrope odvijali su se i u Srbiji. Mada je proces povratka religije i verskih organizacija na javnu scenu započeo već tokom 80-ih godina u doba SFRJ, posle peto-oktobarskih promena 2000. godine, kada na čelo države u Srbiji dolaze ne samo antikomunistički orijentisani političari, nego i deklarirani vernici, odnosi države i crkve se ubrzano menjaju. Od visoko sekularizovanog društva za nepunih dvadeset godina Srbija je postala zemlja sa visokim procentom onih koji se izjašnjavaju kao religiozni a religija i crkva dobijaju važno mesto u javnom životu.¹⁶ Porast religioznosti može se povezati sa: porastom konzervativizma i tradicionalizma kao odgovorom na društvenu krizu, neizvesnost i posledice tranzicije; instrumentalizacijom religije u cilju izgradnje novog srpskog nacionalizma; velikim društvenim promenama do kojih je došlo u Srbiji i sa određenim vidovima demokratizacije društva koji su omogućili slobodno izjašnjavanje o verskoj opredeljenosti; novim vidom ideologizacije odnosa zvanične politike prema religiji

---

14 A. Szostkiewicz, *n. d.*

15 P. Norris, R. Inglehart, *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide* (Cambridge Studies in Social Theory, Religion and Politics), Cambridge 2004, http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Sacred_and_Secular/Chapter%205.pdf

16 M. Blagojević, „Religiozna Evropa, Rusija i Srbija juče i danas: Argumenti empirijske evidencije – slučaj Srbije“, *Filozofija i društvo*, Vol. 37, br. 3, 2008, s. 81–115.

u pravcu isticanja njene socijalne poželjnosti; ali i konformizmom.¹⁷ Očigledno je da su u Istočnoj Evropi na delu bila dva potpuno teorijski i praktično suprotna procesa i Srbija u tom pogledu takođe nije bila jedinstven slučaj. Liberalna ideja izgradnje civilnog društva i evropske demokratije zahtevala je religijsku neutralnost i novi multikulturni pristup. U isto vreme, religija je viđena kao sveža duhovna i emocionalna nadoknada za raspad društvenog sistema i sistema vrednosti. Vlastima je Crkva bila potrebna kao izvor legitimacije ali i kao oblik ideologije. Ona je viđena kao efikasan instrument upravljanja i društvene kontrole (potvrđivanje autoriteta lidera i utvrđivanje diktata moralnosti), kao rezervoar kulturnih vrednosti i kolektivnog sećanja i simbolična snaga potrebna da se izgrade novi nacionalni, grupni i individualni identiteti.¹⁸ Približavanje države i crkve tumačeno je kao povratak tradiciji simfonije i često je kritikovano od liberala koji su u tome videli opasnost od klerikalizma.¹⁹

Iako je Srbija sekularna država, u kojoj je princip odvojenosti crkve od države propisan važećim Ustavom, i uz to multietnička i višekonfesionalna zajednica u kojoj skoro trećinu stanovnika čine manjine, „predstavnicima države trude se da poštovanje prema Crkvi iskažu svojim prisustvom na verskim skupovima, sastancima između državnih i crkvenih prvaka na kojima se razmenjuju mišljenja o najrazličitijim pitanjima, uključujući i ona koja (bar u sekularnoj državi) ne spadaju u domen delatnosti Crkve.“²⁰ Broj novoizgrađenih crkava naglo je porastao poslednjih godina i u tom pogledu država je izdvajala znatna sredstva kao pomoć.²¹ Poslanici u Parlamentu Srbije, na čelu sa predsednikom Parlamenta,

---

17 S. Joksimović, „Individualne karakteristike i religioznost adolescenata“, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 2, Beograd 2005. „Konformiranje bi se moglo odrediti kao prihvatanje ponašanja grupe ili većine zato što grupa takvo ponašanje zahteva i očekuje ili zato što ga naprasno prezentuje kao način ponašanja“. N. Rot, *Psihologija grupa*, Beograd 1999, s. 263. U religijskom smislu konformistički vernik bi bila osoba koja se priklanja praksi većinske crkve. <http://www.thefreedictionary.com/conformist>.

18 Religija može biti važno ideološko oruđe u politici zahvaljujući svom ideološkom karakteru, činjenici da predstavlja skup verovanja sposobnih da motivišu društvene akcije i mogućnosti upotrebe u raznim oblicima za promovisanje različitih političkih stavova. A. Nascimento, „Religion“, *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right*. 2005, SAGE Publications 2009. http://sage-ereference.com/politics/Article_n402.html; M. Scherer, „Religion.“ *Encyclopedia of Governance*. 2006. SAGE Publications 2009, URL: http://sage-ereference.com/governance/Article_n463.html

19 A. Agadjanian, „Public Religion and the Quest for National Ideology: Russia's Media Discourse“, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 40, No. 3, 2001, s. 351–365.

20 M. Malešević, „Pravoslavlje kao srž „nacionalnog bića“ postkomunističke Srbije“, Beograd 2006, s. 99–121.

21 Premijer Đinđić je bio na čelu Odbora za izgradnju Hrama svetog Save, i u funkciji predsednika vlade putovao u Nemačku da prikuplja novac za dovršetak radova na tom hramu. Tokom 2003. doneta je odluka da se podigne cena poštanskih markica da bi se finansijski pomogla izgradnja hrama Sv. Save. Prema podacima iz 2006. godine, u Beogradu je bilo u

počinju ili završavaju neka važna zasedanja i poslove prema crkvenom pravoslavnom kalendaru. Predsednički kandidati otpočinju svoje kampanje na neki pravoslavni praznik, ministri slave slave. Religija je dobila važno mesto u elektronskim i drugim medijima a lista pitanja u koja se Crkva meša je duga i uključuje niz sekularnih pitanja i zahteva za izgradnjom kulturnog modela koji bi „proisticao iz pravoslavne vere i svekolikog narodnog iskustva“.²² Ukrašavaju se TV studija o većim hrišćanskim pravoslavnim praznicima, ali i javni prostori, gradovi proslavljaju svoje krsne slave (u Beogradu se zbog kretanja crkvene litije obustavlja saobraćaj u centralnoj gradskoj zoni),²³ svoje posebne slave imaju političke partije, zdravstveni centri, škole, opštine, mesne zajednice i udruženja. I u Srbiji je kao i u nekim drugim zemljama 90-ih, Crkva po svim ispitivanjima javnog mnjenja institucija u koju pored vojske građani imaju najveće poverenje. Ikone, krstovi, badnjaci (u vreme Božića), odlasci na slave, prisustvo sveštenika u privatnim i javnim događajima

„Novokomponovane SPC freske:
Jevanđelje po Koletu“

(osveštavaju se građevine, ustanove, fabrički pogoni, sveštenici su tu da blagosiljaju otpočinjanje novih poslova, štampanje knjiga, proizvodnju novih sorti vina), u naletu nove religioznosti – postali su nezaobilazni deo estetike i ikonografije.²⁴ Počeo je da se neguje specijalan odnos između crkve i vojske. Reformom sistema odbrane, tradicija, moral, kultura i vera dobijaju novo mesto, pa se od nedavno u vojsci prati stanje religioznosti prilikom kontrole operativne sposobnosti.²⁵

Među političarima zvanično ima mnogo vernika. Oni slave slave, neki od njih redovno odlaze u crkvu, poste i pričešćuju se, pevaju u crkvenim horovima i posećuju časove veronauke. Ipak, prema nekim analizama koje su rađene pretходnih godina može se zaključiti da ovdašnja politička elita verske i moralne zapovesti ne poznaje i ne poštuje dovoljno.²⁶ Kada je jedan tabloid 2006. godine

---

izgradnji osam novih crkava a pripremala se izgradnja još devet. U Novom Sadu i okolini je od 1990. do 2005. izgrađeno 18 novih crkava. M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs>; A. Ilić, „Church and State Relations in Present-day Serbia“, *Religion in Eastern Europe* XXV, 1 (June 2004): 35–36, 2 (May 2005): 40–57; *Kritika klerikalizacije Srbije*, Novi Sad 2007, s. 16; *The Serbian Orthodox Church and the New Serbian Identity*, Belgrade 2006.

22 M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs>

23 *Isto*.

24 *Isto*.

25 „Istraživanje: U vojsci 58% religioznih“, *FoNet*, 3. septembar 2009, *Blic*, 5. septembar 2009.

26 M. Pešić, „Koliko su naši političari religiozni: `pink pravoslavlje ili istinska vera`“, *Politika*, 6. januar 2007.

uradio anketu među poslanicima u Skupštini Srbije koliko poznaju biblijske događaje koji se odnose na Uskrs, došao je do zaključka da niko (iako su se neki hvalili da su hodočastili u Svetu zemlju) nije u potpunosti znao odgovore na pitanja koja se odnose vaskrsenje Isusa Hrista.²⁷ Sličan paradoks između javno ispoljene religioznosti i (ne)poznavanja osnovnih načela vere postoji i na širem planu. Prema popisu iz 2002. u Republici Srbiji (bez Kosova i Metohije) živelo je 7.498.001 stanovnika od kojih se 95% izjasnilo o veroispovesti kojoj pripadaju (85% pravoslavaca, 5,5% katolika, 1,1% protestanata, 3,2% muslimana, 2,6% ateista i 2,6% onih koji se nisu izjasnili). Pravoslavaca među pripadnicima srpskog naroda bilo je 97,41%, atesta 0,34%, protestanata 0,08%, katolika 0,07%, muslimana 0,01%.²⁸ Sociolozi religije upozoravaju da izražavanje verske pripadnosti ipak nije dokaz i o širokom postojanju aktivne religioznosti. Većina istraživača koji su se bavili ovim pitanjima slaže se da je u Srbiji od 90-ih godina ustanovljen stabilan trend u pogledu verskih promena, da je broj ateista drastično opao i da su vraćeni u život osnovni elementi verskog ponašanja kao što su molitva, liturgija, post i sl. Konstatovane su i promene u opisu tipičnog vernika. Dok su raniji rezultati ispitivanja pokazivali nešto veći procenat religioznosti kod žena, građana iznad 60 godina starosti, poljoprivrednika, radnika i domaćica, manje obrazovanih i iz društveno marginalnih grupa, danas tipični vernik može biti iz seoske ili gradske sredine, stariji ili mlađi, neobrazovan ili obrazovan. Neka istraživanja s kraja 90-ih i početka 2000. pokazala su međutim, uz izvesna odstupanja, da se tek oko četvrtine građana Srbije moglo smatrati religioznim ili ubeđenim vernicima, da je preko 30% bilo konformističkih vernika, oko 30% agnostika²⁹ i između 10 i 20% nereligioznih.³⁰ Ova ispitivanja su takođe pokazala da iako kod punoletnog stanovništva Srbije (bez Kosova i Metohije) raste religioznost, većina građana Srbije religioznost vezuje za pojmove pripadnosti narodu i tradiciji, a

---

27 Isto.

28 *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002, Stanovništvo, veroispovest, maternji jezik i nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, Podaci po opštinama*, Beograd 2003, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/Zip/VJN3.pdf>; *Osnovni skupovi stanovništva: podaci na nivou Republike*, Zavod za statistiku Republike Srbije, Beograd 2005, Podaci o veroispovestima http://www.mv.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=74, 7. oktobar 2009.

29 Agnostik: onaj koji veruje da je nemoguće znati da li Bog postoji; onaj ko je sumnjičav prema postojanju Boga i smatra da je nemoguće dokazati da li on postoji ili ne. Termin je uveo britanski naučnik T. H. Haksli u 19. veku. <http://www.thefreedictionary.com/agnostic>

30 D. Radosavljević-Čiparizović, „Religija i svakodnevni život: vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih“, u: S. Bolčić, A. Milić (ur.), *Srbija krajem milenijuma*, Beograd 2002, s. 215–248; D. Radosavljević-Čiparizović, *Religioznost i tradicija*, Beograd 2006, s. 67; S. Gredelj, „Slova i brojke oko veronauke“, *Filozofija i društvo XIX–XX*, Beograd 2001/2002, s. 279–304.

ne za Boga; da u Srbiji postoji znatan broj onih koji nisu sigurni u svoju religioznost; da većina ne poznaje osnovne Božije zapovesti ili smatra da ih je nemoguće poštovati ili ih uopšte ne poštuje; da visok procenat ispitanika u anketama ne smatra da je abortus čedomorstvo; da većina građana Srbije veruje u vaskrsenje Hristovo i slavi Uskrs, ali da religioznost ne vezuju za redovno posećivanje bogomolja i ispunjavanje verskih dužnosti; da veliki broj građana smatra da Crkva treba da se bavi prosvetiteljskim i humanitarnim radom a ne politikom ali i da je znatan broj onih koji nisu znali tačno kakva uloga Crkvi pripada.³¹ Najnoviji podaci iz 2008. godine pokazuju da ima samo 1,3% ispitanika koji više od jednom nedeljno iz bilo kog razloga posete crkvu i još 4,3% koji to čine jednom nedeljno, a moli se izvan crkve svaki dan samo 12,3% ispitanika.³² Istovremeno Srbija se prema stepenu posećenosti crkava od 7% nalazi na samom dnu liste evropskih zemalja, iza Poljske, Slovačke, Italije, Belgije, Austrije, Velike Britanije, Hrvatske, Francuske, Rumunije, Češke, Bugarske, ali ispred Rusije.³³

I sami sveštenici su sumnjičavi prema trenutnoj verskoj klimi. Oni priznaju da su primetni pomaci ali se istovremeno žale da savremeni vernici pristupaju Bogu suviše samosvojno i mehanički, bez ikakvog duhovnog iskustva i pripreme.³⁴ Akademik i teolog dr Vladeta Jerotić piše: „Pravoslavna crkva je u našem narodu oslabila, ili je tako izvitoperena da se teško prepoznaju njeni koreni: ona je ostala ili postala mlaka, tradicionalna je samo još u smislu formalnog održavanja nekih običaja o praznicima (badnjak, slava, uskršnja jaja itd.), bez razumevanja njihovog značenja i bez obnovljenog pročitavanja večne Knjige Života – Hristovih jevanđelja“.³⁵ I doskorašnji patrijarh SPC u svojoj uskršnjoj poslani-

- 31 S. Reljić, „Obnovljena religija“ *NIN*, br. 2574, 27. april 2000; A. Ilić, *n. d.*, s. 26–37; „Božić se poštuje i slavi u Srbiji“, URL: www.antic.org; „Tema nedelje: Koliko smo religiozni, U crkvu više zbog tradicije, manje zbog molitve, Deca više veruju od očeva i majki „, *Politika*, 25. juli 2009; D. B. Đorđević, „Nekoliko razmišljanja o našoj crkvi“, *Peščanik FM*, 3, Beograd 2005, s. 133; M. Malešević, *n. d.*, s. 99–121, URL: <http://www.etno-institut.co.rs/>; S. Palić, „Teolozi o srpskom nepoštovanju posta“, 29. novembar 2005, URL: <http://www.vidovdan.org/arhiva/>; R. Lončar, „Vesti“ istražuju: koliko su građani Srbije verujući, aktuelno tržište duhovnosti, 6. januar 2004, CEIR URL: <http://www.ceir.co.rs>; M. Ahtik, „Klerikalizacija Srbije“, *Republika*, XVI (2004), s. 340–341, 1–30. septembar 2004; M. Blagojević, *Religija i crkva u transformacijama društva*, Beograd 2005, s. 308; M. Blagojević, „Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracije u Evropu“, *Filozofija i društvo*, 1/2006, s. 95–111; M. Blagojević, „Desecularization of Contemporary Serbian Society“, *Religion in Eastern Europe* XXVIII, 1 (February 2008), s. 37–50.
- 32 M. Blagojević, „O sociološkim kriterijumima religioznosti. Koliko ima (pravoslavnih) vernika danas?“, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd 2009, s. 9–36.
- 33 Church attendance, URL: <http://www.nationmaster.com/country/yi-serbia-and-montenegro>
- 34 Prot. D. Ubiparipović, „Nije dovoljno samo pokazivanje vjere-neophodno je i življenje vjerom“, URL: www.bogotrazitelj-srb.org/forum/index, poslednji pristup 29. septembar 2009.
- 35 M. Ahtik, „Klerikalizacija Srbije“, *Republika*, XVI (2004), s. 340–341.

ci iz 2002. godine govorio je o nedopustivo niskom stepenu razumevanja pravoslavne vere i obreda u srpskom narodu i njenom redukovanju na folklornu simboliku. „Pravoslavni tradicionalni vernici skloni su poimanju svojih verskih dužnosti kao fakultativnih, prepuštenih slobodnom izboru. Po takvom shvaćanju, u verskim obredima može se učestvovati, ali i ne mora. Takve vernike karakteriše odsustvo potrebe i svesti za neprestanim učestvovanjem u crkvenom, liturgijskom životu.“³⁶ Raširena je pojava verovanja u čuda, proroke i verske učitelje koji otkrivaju uzroke stradanja, poučavaju i razrešavaju životne probleme i koji se često pozivaju na blagoslov Crkve iako sa njom nemaju nikakve veze. Uz sve to prisutno je i sujeverje potpomognuto bioenergetičarima, vječarima i astrolozima. Po svemu tome i sami sveštenici zaključuju da se unutrašnji život mnogih savremenih vernika ne razlikuju mnogo od neverujućih. Trenutno duhovno stanje ukazuje da se povratak veri uglavnom više odvijao kroz tradiciju i pod uticajem aktuelne ideološko-političke klime, a manje kroz unutrašnji preporod i dublja i trajnija lična uverenja i vrednosti.³⁷

Božićna arhijerejska liturgija u Hramu Svetog Save u prisustvu članova Vlade Srbije³⁸

Političari kao učesnici verskih obreda³⁹

36 Ž. Simić, „Religijska kultura tradicionalnih pravoslavnih vernika“, *Teme*, 1–2/2005, s. 55–76.

37 S. Joksimović, *n. d.*

38 www.royalfamily.org/.../07/photo_story.htm

39 „Nova Srbija obeležila slavu“, 26. februar 2010, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/530951/Nova+Srbija+obelezila+slavu.html>; „DS obeležio krsnu slavu“, 06. maj 2010, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/677511/DS+obelezio+krsnu+slavu.html>;

Pripadanje bez poznavanja

Rezultati popisa stanovništva iz 2002. godine nisu bili toliko porazni sa stanovišta broja nepismenih u Srbiji (3,45%) koliko sa stanovišta obrazovne strukture. Prema tim podacima 38% stanovništva kao svoje maksimalno obrazovanje imalo je osam ili manje razreda osnovne škole, 48,26% je imalo neki stepen srednje škole, a svega 13% stanovništva je bilo sa višim i visokim obrazovanjem.⁴⁰ Posebno je bio zabrinjavajuće nizak stepen obrazovanja seoskog stanovništva (65% stanovnika sela nije imalo nikakvo profesionalno obrazovanje).⁴¹ Prema broju nepismenih Srbija ipak nije bila najgora u regionu ali je jedina zemlja u Evropi u kojoj se za poslednjih 15 godina smanjio broj visokoobrazovanih.⁴²

Inače, pismenim se smatraju svi koji su završili bar jedan razred osnovne škole, odnosno svi koji mogu čitko da napišu i pročitaju svoje ime i prezime ili informativni tekst iz svakodnevnog života.⁴³ Ne postoje precizni podaci o funkcionalnoj nepismenosti, ali se pretpostavlja da je polovina stanovnika Srbije funkcionalno nepismena. U tu grupu spadaju ljudi koji su završili srednju školu ali ne znaju da primene stečeno znanje.⁴⁴ Svojevremeno su istraživanja Instituta

---

„Radikali obeležili Tri jerarha“, <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/Србија/496541/Радикали+обележили+Три+јерарха.html>; M. Pešić, „Koliko su naši političari religiozni: ‘pink pravoslavlje ili istinska vera’“, *Politika*, 06. januar 2007.

- 40 „Srbija insistira na funkcionalnom opismenjavanju“, 12. septembar 2009, *S media* <http://www.smedia.rs/vesti/detalji.php?id=18075>; „Broj nepismenih sve veći“, 14. juli 2010, http://www.unijasprs.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=10795&Itemid=36; „Srbi, narod najstariji, najnepismeniji i najneobrazovaniji. Usud palca, kažiprsta i srednjeg prsta“, <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2004/02/27/srpski/T04022601.shtml>; „Nepismeno 3,45% građana Srbije“, *Danas*, <http://www.vdssevropa.org/Medijobjavljuju/tabid/88/articleType/ArticleView/articleId/42/>; „Statistika stanovništva“, www.ekof.bg.ac.rs/nastava/ekonomska.../02_statistika_stanovnistva.ppt; Republički zavod za statistiku, Saopštenje broj 180, god. LX, 30. juni 2010, RS10, Anketna o radnoj snazi SRB 180 RS10 300610, april 2010. – Prethodni rezultati, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/dokumenti/saopstenja/RS10/rs10042010.pdf>; <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/index1.php?SifraVesti=425&Link>; S. Medić, „Obrazovna struktura stanovništva i problem nedovoljne pismenosti u Srbiji“, www.bfpe.org/files/04-S.%20Medic.ppt; M. T. Kovačević, „Nepismeni kolo vode“, 5. april 2009, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:236460-Nepismeni-kolo-vode>.
- 41 *Obrazovanje seoskog stanovništva u Srbiji i razvoj sela*, Odbor za obrazovanje SANU 12. novembar 2009, <http://www.sanu.ac.rs/odbor-obrazovanje/Informacije/zakljucilpreporuke.pdf>
- 42 <http://www.balkanijum.tv/srpski/vesti/12665.shtml> 23. januar 2007; „Dva miliona zna da čita, a ne shvata šta je napisano“, *Glas javnosti*; <http://www.blic.co.yu/drustvo.php?id=41426>
- 43 „Nepismenost – deo folklor?“, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4650253,00.html>, Srbija, 8. septembar 2009.
- 44 „Raste nepismenost među mladima od 25 godina“, 8. septembar 2009, <http://www.borba.rs/content/view/9001/123/>; S. Despotović – M. Brakočević, „Nepismeni prednjače u Obre-

za psihologiju pokazala da 40% onih koji su se izjasnili kao pismeni nisu to i objektivno.⁴⁵ Istraživanje andragoga Šefike Alibabić iz 1994. godine (*Funkcionalna pismenost i samoobrazovanje*) pokazalo je da je manje od polovine odraslih (46,7%) sa osnovnom školom bilo stvarno sposobno za efikasno čitanje i da je samo petina odraslih sa završenom osnovnom školom cenila da je sposobna da se služi bibliotekom (19,2%).⁴⁶ Istraživanja koja je sproveo Institut za pedagoška istraživanja 2008. u Srbiji, pokazala su nezadovoljavajući nivo jezičke pismenosti među osnovcima, a neka nedavna istraživanja govore da čak 40 procenata učenika iz osnovne škole izađe funkcionalno nepismeno. Na PISA (Program za međunarodnu procenu učenika) testiranju 2003. i 2006. godine, Srbija je bila ispod OECD (Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj) proseka u sve četiri kategorije. Skoro 30% učenika iz Srbije je po pismenosti bilo na najnižem nivou. Zbog svega toga rezultati ankete o poznavanju istorije nisu bili iznenađujući već su samo potvrdili trend na pojedinačnom slučaju.

Već na početku analize ankete moglo bi se zaključiti da nije tačna teza o „opterećenosti“ građana Srbije istorijom jer je samo 28% izjavilo da ih istorija interesuje dok je čak 71% odgovorilo negativno. Posebno su zanimljivi odgovori na pitanje odakle su najviše ispitanici naučili o istoriji. Čak 67% je izjavilo da je u pitanju škola. Ako se taj odgovor upoređi sa prethodnim iz koga se vidi da 82% ne poznaje istoriju, onda se može zaključiti da većina ispitanika nije u školi ništa naučila o istoriji. Ove zabrinjavajuće podatke o školskom sistemu i načinu predavanja istorije donekle ublažavaju podaci iz raznih psiholoških istraživanja (Ebbinghausova krivulja zaboravljanja, Torndajkova teorije gubljenja traga – *decay theory* i dr) koja su pokazala da protok vremena prouzrokuje zaboravljanje i da memorija koja je nekad bila aktivna, progresivno nestaje u toku intervala tokom kojih nije bila aktivirana. Brzina zaboravljanja zavisi od brojnih faktora, između ostalog i od smislenosti gradiva koje se uči, ali generalno količina upamćenog materijala znatno opada već posle nedelju dana i bez stalnog obnavljanja većina informacija se vremenom gubi iz memorije.⁴⁷ Stepem nepoznavanja

---

novcu i Zemunu“, 17. januar 2010, <http://www.politika.rs/rubrike/Beograd/Nepismeni-prednjache-u-Obrenovcu-i-Zemunu.lt.html>.

45 S. Palić, V. Nedeljković, „Blic“ istražuje: Koji je nivo obrazovanja i kulture u Srbiji. Mladima je škola dosadna“, 1. oktobar 2007; M. Stamatović, „Društvo – Koliko smo nepismeni“, <http://www.politika.rs/ilustro/2525/2.htm>.

46 S. Đurđević-Lukić, „Demokratija (ne)prosvetčenih“, *Republika*, br. 174, www.yurope.com/zines/republika/arhiva/.../174_10.HTM

47 H. Ebbinghaus, *Memory. A Contribution to Experimental Psychology*, New York 1885/1913; E. L. Thorndike, *The psychology of learning*, N. Y., 1914; M. G. Berman, „In Search of Decay in Verbal Short Term Memory“, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 35(2), 2009, s. 317–333; http://www.biology-online.org/dictionary/Decay_theory; <http://www.yourdictionary.com/medical/decay-theory>; H. F. Spitzer, „Studies in retention“, *Journal of Educational Psychology*, Vol. 30(9), Dec. 1939, s. 641–656; D.

gradiva iz istorije naučenog u školi, prema pokazateljima ankete, može prema tome da upućuje na pogrešan pristup predavanju istorije u školama, pamćenje velikog broja datuma i činjenica bez razvijanja smisla za njihovo međusobno povezivanje ali i na nepostojanje potrebe da se jednom savladano znanje kasnije obnavlja i dopunjuje. Podaci iz ankete pokazuju da stečeno znanje o istoriji većina anketiranih nije obnavljala jer je samo 12% ispitanika izjavilo da je naučilo nešto o istoriji iz literature. Moglo bi se zaključiti da se u gradskim sredinama mnogo više čita, dok se u ruralnim područjima znanje o istoriji stiče više kroz porodicu, prijatelje i iz medija.

Rezultati pokazuju da građani Srbije većinom ne vole preterano istoriju, da ih ona malo ili gotovo nimalo ne interesuje i da je skoro uopšte ne poznaju. Kao prosečan poznavalac istorije u Srbiji može se profilisati muškarac, srednjih godina, višeg ili visokog obrazovanja, koji živi u gradskoj sredini. Najmanje o istoriji znaju žene, nižeg obrazovnog nivoa, koje žive na selu.

Koliko građani Srbije poznaju nacionalnu istoriju i nacionalne simbole, ilustruju odgovori samo na nekoliko izabranih pitanja: Od kada Srbi žive na Balkanu? Na čiju su se teritoriju Srbi doselili? Kada je bila Kosovska bitka? Da li je tačna tvrdnja da je Vuk Branković izdao na Kosovu 1389? Lazar Hrebeljanović je bio... Ko je bio Stefan Nemanja? Da li se Marko Kraljević posle Kosovske bitke borio na turskoj strani? Da li je ćirilica nastala kod Srba? Da li su Srbi nosili šajkaču u srednjem veku? Ko je bio vođa Prvog srpskog ustanka? Kada je Srbija stekla nezavisnost posle oslobođanja od turske vlasti? Kada je Srbija proglašena za kraljevinu? Koji je redosled boja na srpskoj trobojci?

Više od trećine ispitanika (39%) veruje da Srbi oduvek žive na Balkanu, tj. da su starosedeooci, 29% smatra da su na Balkan došli pre Hrvata, a 8% ne zna odgovor na ovo pitanje. Ipak, 70% istih tih ispitanika na pitanje na čiju su se teritoriju Srbi doselili odgovara da je to teritorija Vizantijskog ili Rimskog carstva, 7% smatra da se radi o teritoriji Osmanskog carstva, a 8% o teritoriji Hazarskih plemena.

Više od polovine ukupnog broja ispitanika (58%) misli da je ćirilica nastala kod Srba, a 47% da su šajkaču Srbi nosili i u srednjem veku. Velika većina ispitanika, njih 73% je znalo godinu kada je bila Kosovska bitka, a 4% njih čak i

---

C. Rubin, A. E. Wenzel, „One hundred years of forgetting: A quantitative description of retention“, *Psychological Review*, 103, 1996, s. 734–760; A. D. Baddeley, *Human memory: Theory and Practice*, Hove 1997; M. W. Eysenck, M. T. Keane, *Cognitive psychology: a student's handbook*, Hove 2005; <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Forgetting-curve>; D. Rohrer, H. Pashler, „Recent Research on Human Learning Challenges Conventional Instructional Strategies“, http://www.aera.net/uploadedFiles/Publications/Journals/Educational_Researcher/3905/406412_07EDR10.pdf; A. Kostić, *Kognitivna psihologija*, Beograd 2010, s. 29, 109.

tačan datum. Ipak čak 23% ili nije znalo odgovor ili je navelo pogrešan datum. Ako ovaj statistički uzorak prevedemo na ukupnu populaciju u Srbiji, to bi značilo da preko milion i po građana Srbije ne zna datum koji je ne samo poslednjih godina bio jedan od najčešće pominjanih datuma u medijima, da ne govorimo o obrazovanju sticanom u školi.

Oko 63% ispitanika je znalo da je Lazar Hrebeljanović bio knez ali 37% je dalo pogrešan odgovor ili nije znalo odgovor na ovo pitanje. Među onima koji su znali odgovor ponovo je bilo najviše onih sa višim obrazovanjem, gotovo ujednačeno između gradskih i ostalih sredina, i nešto više u Beogradu i centralnoj Srbiji nego u Vojvodini. Građana koji nisu znali odgovor ili su odgovorili pogrešno ponovo je najviše bilo na selu, u Vojvodini i centralnoj Srbiji. Nešto bolje od Lazara Hrebeljanovića je prošao Stefan Nemanja. Oko 70% građana je znalo da je on bio veliki župan. Najbolje je ipak prošao Karađorđe, za koga je čak 80% ispitanika odgovorilo da je bio vođa Prvog srpskog ustanka.

Verovanje u izdajstvo Vuka Brankovića tvrdokorno opstaje i posle više od veka kako je u naučnoj historiografiji dokazano da to nije tačno. Polovina ispitanika je odgovorila potvrdno na ovo pitanje a čak 11% je odgovorilo da ne zna odgovor. Najviše onih koji nisu znali odgovor na ovo pitanje bilo je među populacijom uzrasta od 18 do 29 i preko 60 godina i to pretežno među onima sa nižim i srednjim obrazovanjem, u centralnoj Srbiji i na selu. Zanimljivo je da je visok procenat onih koji nisu znali odgovor na ovo pitanje iz Beograda. Uporno opstaje i mit o Marku Kraljeviću, za koga polovina ispitanika misli da se nije borio na turskoj strani posle Kosovske bitke, što u izvesnoj meri govori o uticaju epske tradicije.

Samo 39% je znalo tačan odgovor na pitanje kada je Srbija stekla nezavisnost, a 48% da je Srbija proglašena za kraljevinu u vreme dinastije Obrenović. Nešto bolje znanje pokazali su kod pitanja o redosledu boja na srpskoj zastavi ali i u ovom slučaju postotak tačnih odgovora jedva prelazi polovinu (56%). Ispitanici mlađih i srednjih godina su procentualno mnogo bolje znali odgovore na ova pitanja od starijih.

Samo na pet od 13 pitanja izabranih iz okvira ankete, više od polovine ispitanika je dalo tačan odgovor, što samo po sebi govori o niskom stepenu poznavanja nacionalne istorije. Građani Srbije dakle ne samo da ne vole i ne poznaju istoriju uopšte, već vrlo slabo poznaju i sopstvenu istoriju i imaju o njoj pogrešna uverenja.

Videli smo da porast religioznosti i deset godina prisustva veronauke u školama,⁴⁸ nisu doveli do boljeg poznavanja osnova hrišćanske vere, pa se

---

48 Vlada predvođena Zoranom Đinđićem odlučila je da uvede veronauku u škole 2001. godine. Razna istraživanja pokazivala su da je većina građana u Srbiji bila raspoložena za uvođenje veronauke, čak i među onima koji se nisu izjašnjavali kao religiozni. B. Aleksov, „Religious Education in Serbia“, *Religion, State & Society*, Vol. 32, No. 4, December 2004,

postavilo pitanje koliko građani poznaju versku istoriju i koliko ličnosti i događaji iz istorije SPC imaju značaja za njih. Na pitanje šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u svetskoj istoriji, samo 4,1% ispitanika je dalo odgovor vezan za istoriju hrišćanstva uopšte ili za istoriju Srpske pravoslavne crkve (pojava Isusa Hrista; hrišćanstvo; raskol u hrišćanskoj crkvi; pojava Sv. Save). U tom pogledu prednjačili su muškarci u odnosu na žene, ispitanici od 18 do 44 godina i više ili visoko obrazovani, u Beogradu i Vojvodini. Na pitanje šta je, prema njihovom mišljenju, najznačajniji događaj u istoriji Srbije, samo jedan odsto se izjasnio za delovanje Sv. Save, autokefalnost Srpske crkve i primanje hrišćanstva. Ove odgovore davali su uglavnom građani u uzrastu od 30 do 44 godina, višeg i visokog obrazovanja, i to u gradskim sredinama i Vojvodini. Samo 0,9% ispitanika je dalo odgovor vezan za autokefalnost srpske crkve, primanje hrišćanstva i delovanje Sv. Save, i to na pitanje koji je istorijski događaj po njihovom mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije.

Najznačajnija ličnost u istoriji sveta po mišljenju 4,9% je Isusu Hrist (iza Nikole Tesle i Josipa Broza Tita). Za Isusa Hrista se opredelio podjednak broj muškaraca i žena, procentualno mnogo više ispitanika mlađih uzrasta, tj. do 44 godine, više onih sa višim i visokim obrazovanjem, u Beogradu i Vojvodini, ali podjednako i u gradu i na selu. Za Svetog Savu se opredelilo 0,4% ispitanika. Nešto više učesnika ankete, 7,9%, smatra da je Sveti Sava najznačajnija ličnost u istoriji Srbije, što je po važnosti daleko ispod Josipa Broza Tita, Karađorđa i Nikole Tesle. Iako je na sahrani patrijarha Pavla 2010. godine na ulicama Beograda bilo više od 600.000 ljudi, samo pet meseci kasnije za njega se kao najznačajniju ličnost u istoriji Srbije opredelilo samo 0,3% anketiranih. O Nikolaju Velimiroviću je u poslednjih dvadeset i pet godina napisano na desetine knjiga, članaka i eseja; branjene su o njemu doktorske i magistarske teze; izdata su njegova sabrana dela, preštampane besede u ko zna koliko navrata i u velikim tiražima; njegove mošti su vraćene u Srbiju 1991. a potom je 2003. proglašen i za sveca; njegovi poštovaoci tvrde da su se dešavala brojna čudotvorna isceljenje dok je bio živ a i posle smrti. U cilju popularizacije reči i misli Nikolaja Velimirovića osmišljen je i projekat „Pesme iznad Istoka i Zapada“, muzički album koji se na kompakt-disku pojavio u aprilu 2001. godine, kao zajedničko izdanje PGP RTS i Radio-Svetigore. Projekat je okupio veliki broj poznatih pop i rok muzičara koji su komponovali i izvodili Velimirovićeve pesme i imao je značajnu medijsku podršku i pre objavljivanja CD-a, kroz koju je on predstavljan kao „simbioza rokenrola i pravoslavlja“, tzv. „pravoslavni rokenrol“.⁴⁹ Za njega se u anketi opredelilo samo 0,1% ispitanika, dok je na pitanje kada je delovao Nikolaj Velimirović, tačan odgovor (u 20. veku) dalo tek 25,5% ispitanika. Ukupno

s. 341–363; „Da li je sve spremno za uvođenje veronauke u Srbiji“, <http://p100.ezboard.com/>; D. Radosavljević-Ćiparizović, „Religija i svakodnevni život: vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih“, *Srbija krajem milenijuma*, s. 215–248.

49 „Pravoslavni rokenrol“, *NIN*, 2564, 2000.

se za sve tri ličnosti, Svetog Savu, patrijarha Pavla i Nikolaja Velimirovića opredelilo tek nešto malo iznad osam odsto anketiranih.

Proglašenje vladike Nikolaja Velimirovića za sveca

Beograd na dan sahrane patrijarha Pavla

Samo 7,5% ispitanika je na pitanje koji događaj iz naše istorije bi još trebalo da se slavi kao praznik izabralo kao odgovor neki verski praznik ili datum vezan za SPC. Podjednak broj ispitanika izjasnio se na isti način među onima uzrasta do 29 godina i preko 60 godina. Razlika u obrazovanju ovde nije bila preterano ispoljena ali za ovu vrstu odgovora više su se opredeljivali u centralnoj Srbiji i u ruralnim sredinama nego u gradovima. Za rođenje patrijarha Pavla opredelilo se 0,2%, a 0,1% ispitanika opredelio se i za odgovor: smrt patrijarha Pavla! Najveći broj ispitanika je kao odgovor izabrao Vidovdan, ali bilo bi zanimljivo videti da li bi znali zašto.

Kod napred navedenih pitanja, na koja su anketirani sami birali odgovore, procenat odgovora vezanih za istoriju hrišćanstva uopšte ili za istoriju Srpske pravoslavne crkve, kretao se između jedan i osam odsto. U tom pogledu prednjačili su muškarci u odnosu na žene, ispitanici od 18 do 44 godine, više ili visoko obrazovani, u gradskim sredinama i Vojvodini. Mogao bi se izvući zaključak da ličnostima i događajima iz istorije hrišćanstva ili istorije Srpske pravoslavne crkve anketirani građani Srbije ne pridaju veliki značaj, tj. da mnogo veću važnost pridaju događajima i ličnostima iz političke ili vojne istorije. Na primer na pitanja šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u svetskoj istoriji, od 90 navedenih odgovora, manje od trećine (24%) nemaju veze sa političkom ili vojnom istorijom. Kod pitanja šta je po njihovom mišljenju najznačajniji događaj u istoriji Srbije, od 57 odgovora samo četiri nemaju veze sa političkom i vojnom istorijom. Od 58 odgovora na pitanje koji je istorijski događaj po njihovom mišljenju imao najpozitivnije posledice za dalji razvoj Srbije, samo sedam nema

---

50 "U Hramu svetog Save u subotu Vladika Nikolaj zvanično svetitelj SPC", *Danas*, 26. maj 2003.

51 *Press*, 20. novembar 2009.

veze sa političkom i vojnom istorijom. Nešto bolji rezultati su kod pitanja ko je po njihovom mišljenju najznačajnija ličnost u istoriji sveta. Od 96 navedenih ličnosti, 42 su iz sveta nauke, religije, književnosti, filozofije, muzike ili filma. Takođe, kod pitanja ko je po njihovom mišljenju najznačajnija ličnost u istoriji Srbije, od 49 ličnosti, 16 je iz domena nauke, religije, književnosti i sporta.

Ako se kao tačni odgovori na pitanje koji događaj označava granicu između stare i nove ere prihvate: rođenje Isusa Hrista i pojava Isusa Hrista, onda se može reći da 44,7% anketiranih zna odgovor na pitanje vezano za kalendarsku eru ali i za rođenje Isusa Hrista. Prva godina islamskog kalendara ili prelazak iz jedne u drugu eru za muslimane je godina odlaska proroka Muhameda iz Meke u Medinu 622, što bi se uslovno moglo prihvatiti kao tačan odgovor za pripadnike islamske veroispovesti a takav odgovor u anketi dao je 0,1% ispitanika.

Na pitanje kada su Srbi primili hrišćanstvo tačan odgovor je dalo 38,3% anketiranih, pogrešan 39,6% a 22% nije znalo odgovor na ovo pitanje. Tačan odgovor na ovo pitanje znalo je više muškaraca nego žena, više onih u uzrastu od 30 do 60 godina, ali što se obrazovanja tiče, iako je više bilo onih sa višim i visokim obrazovanjem koji su znali odgovor na ovo pitanje, zanimljivo je da je tačan odgovor dao skoro podjednak broj ispitanih i sa nižom ili srednjom školom. Nešto više njih je znalo tačan odgovor u gradskim sredinama, ali znali su ga i na selu u centralnoj Srbiji i Vojvodini.

Anketirani građani Srbije u većini ne znaju od koga je dobio krunu prvi srpski kralj Stefan Prvovenčani, njih čak 80%. Među 20% onih koji su znali odgovor da je krunu dobio od pape, bilo je mnogo više onih sa višim i visokim obrazovanjem i to u starosnom uzrastu od 30 do 60 godina i više u gradu nego na selu. Krunisanje Stefana Prvovenčanog je 0,1% anketiranih stavilo i među događaje koje bi trebalo slaviti kao praznik.

Većina građana Srbije koji su učestvovali u anketi znala je odgovor na pitanje da li su pravoslavna i katolička crkva nekada bile jedinstvena hrišćanska crkva, čak 75,3%. Među 25% onih koji su dali pogrešan odgovor na ovo pitanje ili ga nisu znali, najviše je bilo onih iznad 60 godina, nižeg obrazovanja, u centralnoj Srbiji i u vangradskim sredinama.

Nešto više od polovine ispitanika (57,7%) znalo je odgovor na pitanje ko je bio prvi srpski arhiepiskop. Među 42,3% onih koji nisu znali ili su dali pogrešan odgovor najviše je bilo građana iznad 60 godina i onih sa osnovnim i nižim obrazovanjem.

Za razliku od prethodnog pitanja, mnogo veći broj anketiranih je znao da je prva srpska Patrijaršija osnovana u Peći, 73,8%, većinom uzrasta od 30 do 40 godina, višeg ili visokog obrazovanja. Preko polovine ispitanika (54,1%) je znalo odgovor na pitanje da je seoba Srba sa Kosova 1690. izvršena pod vođstvom crkvenih velikodostojnika i u ovom slučaju nije bilo velike razlike u tačnosti

odgovora po polu, godinama starosti ali jeste nešto više po stepenu obrazovanja, mada je bilo i onih sa visokim obrazovanjem koji nisu znali odgovor na ovo pitanje. Međutim, samo 12,7% građana je znalo odgovor na pitanje u čijoj crkvenoj nadležnosti je manastir Hilandar a još manje njih (samo 4,3%) je znalo da Srpska pravoslavna crkva nosi ovakav naziv tek od 20. veka.

Visok procenat anketiranih (60%) odgovorio je pogrešno ili nije znao odgovor na pitanje da li je pravoslavlje bilo priznato kao posebna vera u okviru Osmanskog (Turskog) carstva. Takođe, 62,6% ispitanika je odgovorilo da su crkve i manastiri u Srbiji većinom uništeni za vreme Osmanskog carstva, i to bez velikih razlika prema polu, uzrastu i obrazovanju, mada nešto više u centralnoj Srbiji i Vojvodini nego u Beogradu. Da su većinom sačuvani odgovorilo je 31,2% ispitanih, opet bez velikih razlika po polu i starosti, mada u ovom slučaju sa nešto većom razlikom prema stepenu obrazovanja. Vrlo mali procenat anketiranih, samo 7,6%, znao je i da je u Srbiji kneza Miloša bilo više od 100 džamija u Beogradu.

Što se tiče istorije drugih vera, anketirani takođe nisu pokazali veliko znanje. Da je Martin Luter bio pokretač protestantizma (a ne vođa crnačkog pokreta u SAD kako je odgovorilo 41,8%) znalo je svega 29,2% anketiranih, većinom uzrasta od 30 do 44 godine, i to višeg i visokog obrazovanja iz Beograda i gradskih sredina. Ko je bio Martin Luter uglavnom nisu znali građani iznad 60 godina, žene, stanovnici centralne Srbije i sa sela. Na pitanje kada je nastao islam tačan odgovor je dalo 28,7% anketiranih ali je 51,4% znalo odgovor na pitanje ko je osnivač islama, i to mnogo više onih sa višim i visokim obrazovanjem uzrasta od 18 do 44 godine. Kako se naziva vrhovni poglavar muslimana u Srbiji znalo je svega 6,6%. Ako se kao tačan odgovor prihvati i muftija, pa čak i imena pojedinih muftija, broj tačnih odgovora ne prelazi 33%. Pruženi odgovori pokazuju veliku zbunjenost ispitanika u pogledu pravog odgovara na ovo pitanje, što nije ni čudo obzirom na organizaciono stanje muslimana u Srbiji.⁵² Znatno veći broj,

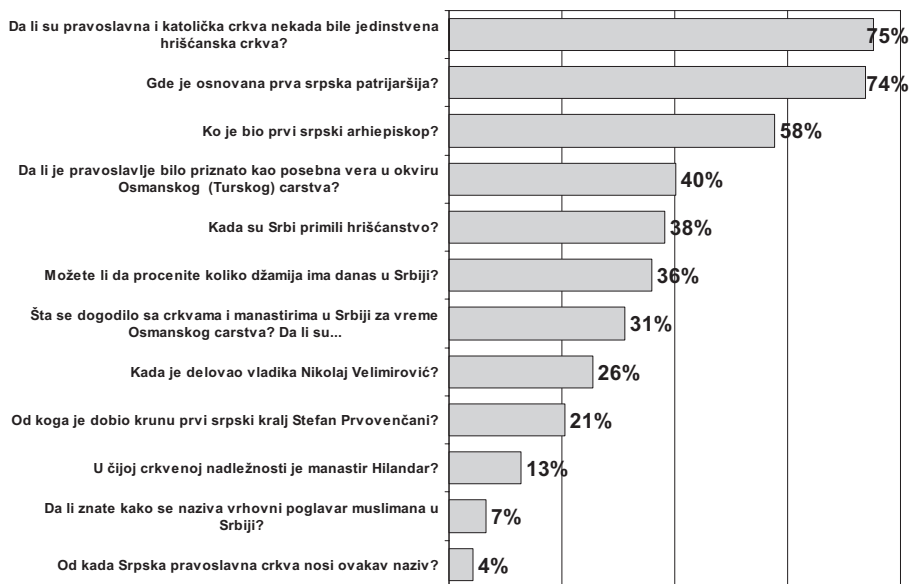
---

52 Reis-ul-ulema je poglavar i vrhovni muftija Islamske zajednice koji predsedava Rijasetom – najvišim izvršnim i administrativnim organom Islamske zajednice. Muftija je glavni verski organ na području muftiluka. Raspadom SFR Jugoslavije i stvaranjem novih država, nekada jedinstvena Islamska zajednica u Jugoslaviji transformisala se u nekoliko samostalnih islamskih zajednica što je formalizovano promenama Ustava Islamske zajednice u SFRJ 1993. godine. U to vreme svoje samostalne islamske zajednice već su imale BiH, Makedonija i Crna Gora, a Mešihat Islamske zajednice Srbije sa sedištem u Prištini tada je preimenovan u *Islamsku zajednicu Kosova* čime i formalno prestaje da postoji Starešinstvo IZ za SR Srbiju kao deo Rijasetu SFRJ. Organi IZ na području Sandžaka proglašavaju samostalni Mešihat 1993. godine (od 2007. *Mešihat Islamske zajednice u Srbiji*) i kasnije se priključuju IZ u BiH. U Srbiji pored toga postoji i samostalna *Islamska zajednica Srbije* sa sedištem u Beogradu koja ne priznaje odluke donete u Novom Pazaru i Sarajevu (u Nišu je 1994. godine osnovan *Mešihat Islamske zajednice Srbije* koji pokriva teritoriju Srbije, bez Kosova i Sandžaka). Njeni organi su izabrali za prvog reis-ul-ulemu glavnog imama iz Tutina, a do-

35,9%, procenio je da danas u Srbiji ima preko 190 džamija. Bolju procenu o broju džamija davali su ispitanici iz centralne Srbije nego oni iz Vojvodine.

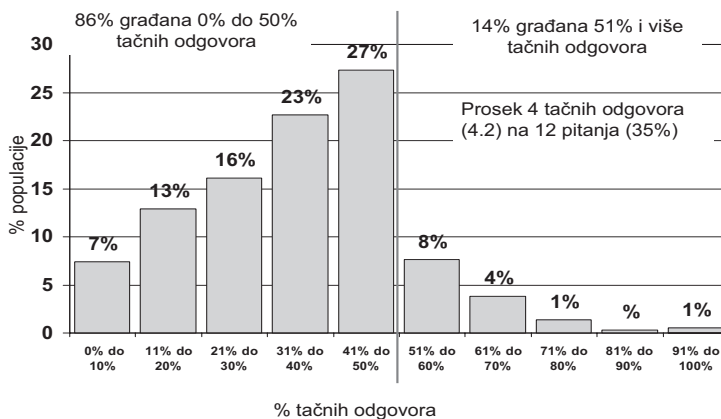
Na pitanja u kojima se tražilo znanje vezano za versku istoriju, od dvanaest pitanja samo u tri slučaja je broj tačnih odgovora prelazio pedeset odsto (u dva slučaja 70%). Samo 14% građana je dalo 51% i više tačnih odgovora na pitanja vezana za religiju (u proseku po četiri tačna odgovora na 12 pitanja) a 86% znalo je odgovore na manje od polovine postavljenih pitanja. Treba napomenuti da su kod pitanja vezanih za istoriju crkve odgovori bili ponuđeni i da bi rezultati verovatno bili mnogo gori da su pitanja bila otvorenog tipa. Uopšteno govoreći, građani su najmanje tačnih odgovora davali na pitanja koja su se odnosila na ratove 90-ih, Srbe i druge i versku istoriju.

Religija - % građana koji su dali tačan odgovor

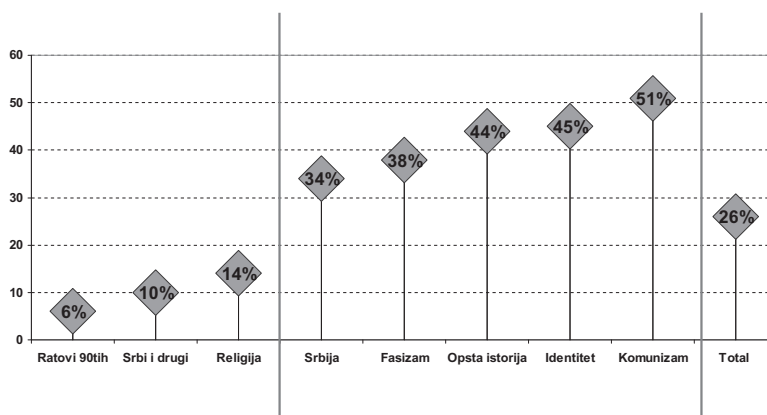
tadašnji muftija beogradski proglašen je za doživotnog počasnog reisa Islamske zajednice Srbije. Na teritoriji opština Bujanovac, Preševo i Medveđa, od 1971. godine postoji *Odbor Islamske zajednice Kosova za Preševo, Bujanovac i Medveđu*, koji je pristupio Islamskoj zajednici u Srbiji sa sedištem u Novom Pazaru. Istovremeno od 2003. godine deluje i samostalna *Islamska zajednica Preševa, Bujanovca i Medveđe*, nezavisna od Mešihata Islamske zajednice Kosova koja je u sastavu Islamske zajednice Srbije sa sedištem u Beogradu. S. Barišić, „Institucionalizacija islamskih zajednica nakon raspada SFR Jugoslavije“, *Filozofija i društvo*, 2/2008, s. 118–126.

Religija

Tačne odgovore na pitanja koja su se ticala verske istorije većinom nisu znali građani iznad 60 godina, oni sa nižim obrazovanjem i u vangradskim sredinama. Najviše predrasuda i neznanja anketirani građani su pokazali u vezi sa periodom turske vladavine na Balkanu i položajem pravoslavlja u okviru Osman-skog carstva. Sledi zaključak da stepen poznavanja verske istorije i posebno istorije Srpske pravoslavne crkve nije u korelaciji sa iskazanom religioznošću i da je čak nešto niži u odnosu na poznavanje nacionalne istorije.

Procenat građana koji su znali odgovore na 51% i više pitanja

Zaključak

Verska obnova koja je započela 80-ih i ojačana posle 2000. godine, učinila je od Crkve „stalni javni glas i snažnog zastupnika verskih rešenja različitih civilnih pitanja“. Religija je ponovo postala konstitutivni element srpskog nacionalizma ali čini se da je versko rukovodstvo svoje aktivnosti više usmerilo na državnu politiku, a manje na svoju pastirsku dužnost. Pravoslavna crkva se i dalje nalazi u neodređenoj poziciji u odnosu na državu i političku sferu jer, iako je država podržava kao institucionalni element još uvek nestabilnog državnog identiteta, ona istovremeno nastoji i da ograniči njen potencijalni uticaj kao mogućeg rivala.⁵³ Rezultati ankete o poznavanju istorije idu u prilog tezi da povećana religioznost građana Srbije koja je registrovana u istraživanjima i zvaničnoj statistici, ne znači ipak mnogo više od etno-nacionalne identifikacije i više je posledica ideološko-političke klime i konformizma nego što je odraz dubljih i trajnijih ličnih uverenja i vrednosti, tj. da „nova religioznost ostaje uglavnom netaknuta od hrišćanskog učenja“ ali i poznavanja istorije hrišćanstva i pravoslavlja. Odatle proističe uporno opstajanje svetovnih verovanja i vrednosti, kao i jak otpor u okviru civilnog sektora i šire javnosti protiv uplitanja Crkve u javni domen. Mnogobrojna istraživanja u oblasti sociologije religije u Evropi i SAD dovela su do zaključka da je na planu tradicionalnog ispoljavanja religije i verskog života došlo do ozbiljnih promena. U slučaju zemalja u tranziciji konstatovao je da su uspešniji rezultati tranzicionih procesa, tokom kojih je došlo do povećanja životnog standarda, podizanja nivoa obrazovanja i zdravstvene zaštite, u direktnoj vezi sa značajem koji građani pridaju religiji, dok je istovremeno sloboda bogoslužjenja proširena kao deo opštih ljudskih prava i demokratske liberalizacije. Razni pokazatelji sličnih istraživanja u Srbiji, pa i rezultati ove ankete, upućuju da od pravca i uspešnosti budućeg razvoja društva umnogome zavise i promene na verskom planu.

---

53 N. Bogomilova, *n. d.*, s. 1–20.